

Odd Reidar Fremming,  
Torstein Storaas og Kjell Langdal

## Næringsutvikling og nye arbeidsplasser i utmark

Momenter for Fylkesplan for Hedmark 2005 – 2008

Høgskolen i Hedmark  
Notat nr. 5 – 2004

Online-versjon

Utgivelsessted: Elverum

Det må ikke kopieres fra notatet i strid med åndsverkloven og fotografiloven eller i strid med avtaler om kopiering inngått med KOPINOR, interesseorgan for rettighetshavere til åndsverk.

**Forfatteren er selv ansvarlig for sine konklusjoner. Innholdet gir derfor ikke nødvendigvis uttrykk for Høgskolens syn.**

I notatserien fra Høgskolen i Hedmark publiseres f.eks milepel dokumentasjon av et forsknings- og/eller utviklingsprosjekt, eller andre dokumentasjoner på at et arbeid er i gang eller er utført.

Notatet kan bestilles ved henvendelse til Høgskolen i Hedmark.  
(<http://www.hihm.no/Publikasjon/default.htm>)

Notat nr. 5 - 2004

© Forfatterne/Høgskolen i Hedmark

ISBN: 82-7671-409-9

ISSN: 1501-8555



# Høgskolen i Hedmark

**Tittel:** Næringsutvikling og nye arbeidsplasser i utmark. Momenter for Fylkesplan for Hedmark 2005 – 2008

**Forfattere:** Odd Reidar Fremming, Torstein Storaas og Kjell Langdal

**Nummer:** 5

**Utgivelsesår:** 2004

**Sider:** 26

**ISBN:** 82-7671-409-9

**ISSN:** 1501-8555

**Oppdragsgiver:** Hedmark senterparti

**Emneord:** utmark, næringsutvikling, Hedmark

**Sammendrag:** Utmarka er områdene som ligger utenfor innmark og bosettingsområder. Utmarka kan brukes til å:

1. Produsere og høste salgbare produkter som tømmer, kjøtt og bioenergi.
2. Trekke til seg turister og hyttefolk som oppsøker verdiene i utmarka for rekreasjon.
3. Trekke til seg folk som tar med seg arbeidsplassene for bosetting i distriktet for å nyte utmarksverdiene.

Omsetningen rundt opplevelser i utmark (særlig hyttenæringa) har i dag vokst til samme størrelsesorden som produksjonen av salgbare produkt. Skogbruket er en moden næring der tallet på sysselsatte trolig har stabilisert seg. Det kan være et lite potensiale i ved og bioenergi. Med mindre importvern og mer rovdyr vil tradisjonell beitebruk bli ulønnsomt, særlig i sørlige Hedmark. Elg vil kunne bruke de frigjorte beiteressursene. Viltet kaster mindre av seg i områder med faste stammer av ulv. Styresmaktene vil kunne godtgjøre dette tapet der styresmaktene bestemmer at det skal være ulv. Med mer kunnskap og landbruksmessig forvaltning vil inntektene fra vilt og fisk øke. Det vil likevel trolig være få arbeidsplasser innen vilt- og fiskeforvaltning. *Taigaen begynner ved Ånestadkrysset* (Rolf Jacobsen). Største verdien av utmarka kan være illusjonen om taiga og kulturen knytta til den naturlige bruken av den. Ved målretta utmarksforvaltning kan denne illusjonen bygges sterk og trekke turister, friluftslivsutøvere, hyttekjøpere og fastboende til Hedmark.





# Høgskolen i Hedmark

**Title:** Business development and creation of new jobs in the land outside settlement and cultivation. Elements for County Plan for Hedmark

**Authors:** Odd Reidar Fremming, Torstein Storaas og Kjell Langdal

**Number:** 5

**Year:** 2004

**Pages:** 26

**ISBN:** 82-7671-409-9

**ISSN:** 1501-8555

**Financed by:**

**Keywords:**

**Summary:** The Norwegian word utmark is a name for the wildland with forests or alpine areas outside settlements and cultivated land. The utmark may be used to:

1. Produce and harvest commercial products like timber, meat and bioenergy.
2. Attract tourists and cabin owners that seek the values in the utmark for recreation.
3. Attract people that take their work to settle in the district to enjoy the values of the utmark.

The economic gross value of recreation in utmark (especially the cabin industry) has recently increased to the same order of magnitude as the production of commercial products. Forestry is a mature industry where the number of employees may have almost stabilized. There may be a potential increase in production of firewood and bioenergy together with the need for forest establishing (planting) and brush clearing in young stands. With less trade protection and more carnivores traditional grazing in utmark will become unprofitable, especially in southern Hedmark. Moose may use the released grazing resources. Wildlife will be less profitable in areas with permanent wolf packs. The Government may compensate for these losses where local people are not allowed to remove the wolf. With more knowledge and agricultural management the income from wildlife and fish may increase. However, there will probably continue to be few jobs in wildlife and freshwater fish management. The poet Rolf Jacobsen wrote "The taiga starts at the Ånestad junction" (close to the regional capital Hamar). The greatest value of the utmark may be the mental image of the taiga as a concept, and the culture of the traditional use of it. With directed management this image may become strong and attract tourists, recreational users, new cabin owners and residents to Hedmark.



## Innhold

Innhold .....	7
Innledning.....	9
Utmarka i Hedmark.....	10
Størrelsen på forskjellige av utmarksnæringene i Hedmark nå. ....	10
Utmarksutnyttelsen i Hedmark 1850 – 2000. ....	11
Utviklingstrender i sysselsetting og inntekter: .....	13
Primærskogbruk .....	13
Hytter.....	14
Vilt og jakt.....	15
Elgjakt .....	15
Småviltjakt.....	16
Reinsjakt.....	17
Andre jaktbare viltarter.....	17
Store rovdyr.....	18
Utmarksbeite .....	18
Ferskvann .....	20
Fiske .....	20
Vannkraft.....	20
Vann .....	21
Utmarksbasert reiseliv .....	21
Utmarka i Hedmark som grunnlag for næring og sysselsetting.....	24
Hindringer for utmarksnæring.....	25
Referanser.....	26





## Innledning

Vi definerer utmark som *områdene som ligger utenfor innmark og bosettingsområder*. I Hedmark er dermed utmarka skog og snaufjell (Boks 1). SND (2002) definerer utmarksnæringer som deler av landbruk, reiseliv, varehandel, bygg og anlegg og areal og naturforvaltning (Boks 2). Skogbruket er stort, gammelt, tradisjonsrikt og definert som egen næring, men etter vår definisjon er også skogbruk ei næring i utmarka. Vi vil derfor også se på skogbruk som en utmarksnæring.

### Boks 1: Areal i Hedmark

Arealtype	Areal (km <sup>2</sup> )
< 300 moh (skog)	4 465
300 – 600 moh (skog)	8 028
600 – 900 moh (skog)	9 403
900 – 1200 moh (fjell)	4 891
> 1200 moh (fjell)	601
Sum produktiv skog	12 277
Sum jordbruksareal	936

### Boks 2

#### HVILKE NÆRINGER BRUKES UTMARKA TIL NÅ

Utmarksnæring er deler av (SND 2002):

- **Landbruk:** Utmarksbeite, jakt, fiske, friluftsliv, skogbruk
- **Reiseliv:** Som kulisser og områder for opplevelser,
  - inntjening mest på transport, overnatting og servering
- **Varehandel:** Leverandør til livsopphold og utbygginger for utmarksaktiviteter
- **Bygg- og eiendom:** Utbygging for privat og næringsmessig bruk av utmark
  - Hytter og overnattingsbedrifter
- **(Natur- og arealforvaltning:** Forvaltning, rammebetingelser for næring)

Vi vil se på størrelse og utviklingstrender i sysselsetting og inntekter i de forskjellige utmarksnæringene i Hedmark før vi vurderer hvordan Hedmark kan bruke utmarka for å skape næring og arbeidsplasser. Vi vil kort peke på hindringer for at utmarksnæringene utvikler seg.

## Utmarka i Hedmark

*Taigaen begynner ved Ånestadkrysset*, skriver Rolf Jacobsen i sitt dikt. Hedmark er Norges største skogfylke. Skogen strekker seg sammenhengende østover gjennom Värmland og Dalarna til Sibir, og nordover oppover Østerdalene mot fjellbjørkebeltet og lavereliggende fjell med noen ruvende topper. Folketallet er lavt, i en kommune som Rendalen er der flere kvadratkilometer enn fastboende!

Ulv og slagugle kommer østfra gjennom skogene fra Russland og sporadiske fjellrever og snøugler i Kvikne – Folldalfjella er nær sørvestgrensa for artenes hovedutbredelse på tundraen i Sibir. I Hedmark møter folk fra bosettingskonsentrasjoner i Sør-Skandinavia og Mellom-Europa den sørligste del av de folkefattige utmarksområdene som dominerer videre mot nord og øst. Dette gir ”villmarksfylket” Hedmark et konkurransefortrinn for en del besøkende og fast bosatte. De samme forholdene kan skape problemer for tradisjonelle utmarksnæringer og fast bosatte.

Landskapet er flatt og rolig sammenlignet med Vestlandet. Skogbruket har bygd ut et tett vegnett, noe som gjør det lett for folk å ta seg fram. Utmarka i Hedmark er kjedeligere å se på, men kan langt lettere brukes enn utmarka vestpå. Elver og vassdrag egner seg for kajakk og kanosport. I Hedmark holdes element av den eldgamle jakt- og fiskekulturen i hevd. Jakt er en akseptert del av samfunnslivet. Det er ofte vanskelig å få fatt i offentlige funksjonærer og privattilsatte håndverkere første uka av elgjakta. Dette er en kultur svært forskjellig fra kulturene i Storbritannia og Mellom-Europa.

Deler av Hedmark merker seg også ut med at her er kaldt og blåswixføre stort sett fra desember til mars. I januar og februar er det ofte stabilt kaldt slik at snø og rim kan være på trærne i mange uker sammenhengende. Lav kald sol på snødekte tre gir et fantastisk lys som ikke kan oppleves lenger syd. Mesteparten av Sør- og Midt-Hedmark ligger mindre enn tre timers reisetid fra Oslo. Nord-Hedmark ligger tilsvarende nær Trondheim. Folk reiser gjerne opp til tre timer på helgeutfart.

## **Størrelsen på forskjellige av utmarksnæringene i Hedmark nå.**

Fremming (2002) har sett på størrelsene til utmarksnæringene i Hedmark (boks 3). Tallene er ikke helt sammenlignbare siden noen tall inneholder

all omsetning knyttet til næringa mens for næringer som fritidsfiske og elgjakt er bare kjøttverdien kjent. Hovedinntrykket i Hedmark er likevel at fritidsrelaterte aktiviteter som jakt, fiske og hytteliv er i ferd med å bli like stort som skogbruk og utmarksbeite.

<b>Boks 3: Estimerte størrelser på utmarksnæringer i Hedmark (2002)</b>	
<b>Næring</b>	<b>Verdi i millioner kr/år</b>
Primærskogbruk (omsetning)	750
Hytter (nybygging og totalt forbruk)	740
Elgjakt ( kjøttverdi)	50
Utmarksbeite (verdi av opptatte fôrenheter)	20 – 30
Småviltjakt ( beregnet fra vanlig arealleie)	12 – 24
Fiske ( kjøttverdi)	15
Rein- og rådyrjakt (kjøttverdi)	5

Hagen (2003) konkluderer at den dårligste økonomiske utnyttelsen av utmark i Hedmark/ Oppland er der hvor det vesentlig selges rettigheter til jakt og fiske, en del bedre er det ved utvikling av hyttefelt og best er det ved etablering av reiselivsbedrifter i tilknytning til aktivitetsanlegg (slålombakke) og hyttefelt.

## **Utmarksutnyttelsen i Hedmark 1850 – 2000.**

Utviklingen i de forskjellige delene av utmarksutnyttelsen i Hedmark er skissert i boks 4.

Uten å omtale de enkelte elementene i detalj vil vi peke på de markerte endringene som har skjedd i mange utnyttelser, både i løpet av 150 år og til dels de siste 50 år. Dette tolker vi til at fremtiden også vil innebære endringer i utnyttelsene. Hvilke endringer og hvor mye får den enkelte argumentere for, tiden vil vise hva som endres og hva som holder seg stabilt.

Boks 4: Utmarkutnyttelse i Hedmark 1850 – 2000: Den kvalitative graderingen gjelder innen hver utnyttelse, i liten grad mellom utnyttelsestypene. -: savnes .: meget sjelden +: sjelden (x): begrenset x: noe (X): en del X: mye

	1850	1900	1950	2000
<b>TREVIRKE:</b>				
<b>Brensel:</b>				
Ved	X	X	(X)	(X)
Trekull	X	x	.	.
Tjære	x	x	.	-
<b>Industrivirke:</b>				
Sagtømmer	X	X	X	X
Massevirke	-	X	X	X
<b>HUSDYRBEITE</b>				
Sau	X	X	X	X
Geit	x	X	(x)	.
Melkekyr	X	X	X	.
Driftekveg/ungdyr/ammekyr	X	X	X	x
Hest	X	X	X	.
<b>VILT:</b>				
Storviltjakt: Mat	+	+	X	X
Storviltjakt: Bare rekreasjon	.	.	.	X
Småvilt: Næringsjakt/-fangst	X	X	(x)	.
Småvilt: Fritidsjakt	.	(x)	X	X
<b>FERSKVANN</b>				
<b>Fiske:</b>				
Yrkesfiske	x	X	.	+
Mataukfiske	X	X	X	(x)
Sportsfiske	.	+	X	X
<b>Vannkraft:</b>				
Kverner	x	(x)	-	-
Elektrisitets- kraftverk	-	X	X	X
<b>Vann</b>	x	x	X	x
Drikkevannsforsyning	(x)	x	(X)	X
Drikkevanns- salg	-	-	.	x
Industrivann	.	x	X	X
<b>REKREASJON</b>				
Turisme	+	(x)	x	X
Hytter	.	+	x	X
Dagsturer	.	+	x	X
Bærplukking	x	X	X	+
Tilrettelagte løyper/ anlegg	-	-	x	X

## Utviklingstrender i sysselsetting og inntekter:

### Primærskogbruk

En skogsarbeider avvirker i dag like mye som 50 skogsarbeidere for 50 år siden. Siden 1950 har sysselsettinga gått dramatisk tilbake mot utflating i dag. Nå er sluttavvirking og tynning nesten helmekanisert. I Hedmark blir det nå avvirket rundt 200000 m<sup>3</sup> tømmer. Dersom et hogst-maskin/lassbærerlag på 3 mann årlig avvirker rundt 30 000 m<sup>3</sup>, vil det være helårsarbeid til om lag 200 personer.

Av manuell arbeid er det behov for planting og tynning. Rundt 40 000 da bør plantes til årlig. Dette gir arbeid for rundt 200 personer i 50 dager i året. Det er også behov for omtrent 140 mann halve året i ungskogpleie (boks 4). Dette utgjør om lag 5 – 15 halvårsverk i hver av skogkommunene.

Skogbruket er en moden næring kjennetegnet av kunnskap og effektivitet. Her virker det nå å være lite å hente på rasjonalisering. Sysselsettinga vil trolig holde seg å samme nivå som i dag, men burde snarere øke enn minke som omtalt ovenfor. Vi ser i dag en oppblomstring og lokal sysselsetting i vednæringa. Her kan være et visst utviklingspotensiale på ved og bioenergi. En kombinasjon av vedproduksjon vinterstid og planting/ ungskogpleie sommerstid bør være mulig. Bioenergi i større skala blir maskinell entreprenør- aktivitet med stor investering og omsetting pr. årsverk, men i nær fremtid trolig med relativt få arbeidsplasser.

#### **Boks 4. Behov for manuell arbeid i Hedmarksskogbruket**

Det er i dag et stort etterslep på planting, og ennå mer på ungskogpleie.

**Planting:** Foregår i mai - juni og september - oktober. Behovet er omlag 1/3 prosent av det produktive arealet årlig. Arealet som bør plantes årlig er da omtrent 40 000 da. En person planter rundt 4 da på en dag. Dermed blir det 10 000 dagsverk som må fordeles på omtrent 50 dager årlig. Dette gir sesongarbeid til ca. 200 personer.

**Ungskogpleie:** Lønnsomt på sikt, men begrenset vilje til innsats hos skogeierne nå grunnet høye arbeidskostnader. Hvis etterslepet er tatt jevnlig er behovet rundt 1 prosent av Hedmarks 13 millioner da produktive skog. Dermed bør 130 000 da ungskogpleies årlig. Dersom en mann rydder 7 da per dag vil dette gi rundt 140 mann i 6 måneder årlig. Bare noe av dette arbeidet blir gjort i dag. Dette vil gi totalt 5 – 15 halvårsverk i hver av de skogdominerte kommunene.

## Hytter

I Norge er antall hytter/fritidsboliger fordoblet siden 1970. Hedmark er det tredje største hyttefylke i Norge etter Buskerud og Oppland med rundt 31 000 enheter. Det kan virke rart at skogfylket Hedmark kommer så høyt opp siden hyttekjøpere helst vil ha hytte ved sjøen, alternativt på fjellet. Skogen kommer først på tredje plass. Men hyttene er ulikt fordelt i fylket. Opp mot fjellet som ved Sjusjøen og på Trysilfjellet ligger attraktive større hyttekonsentrasjoner. Tidligere setrer og koier brukes i dag en del som hytter, koiene mest i korte perioder til jakt. Det har vært vanlig med planmessig utbygging av hyttefelter de siste 40 årene.

Grunneierne har tradisjonelt hentet mest av inntekter fra hytter ved salg eller bygsling av tomter. Nå bygger grunneiere i større grad også ut hyttefeltene. De tar i hvert fall vanligvis grunnlagsinvesteringene, til dels som samarbeidsprosjekter mellom involverte grunneiere. Dette øker inntjeningen til grunneierne, men krever også betydelige investeringer.

### **Boks 5. Økonomien ved hytter i Hedmark**

Hytteeeieres årlig forbruk i forbindelse med hytta (reise til/ fra, mat, utstyr, tjenester, fyring, forsikring, vedlikehold og utbygging) er i flere spørreundersøkelser målt til rundt 25 000 kr årlig for hver hytte. Omtrent 8 000 kr av dette brukes på lokalt næringsliv. (En ekstra hytte gir årlig nær like mye som fellingsretten for en elg).

De 31 000 hyttene i Hedmark gir dermed  $(31\ 000 \times 8\ 000)\text{kr} = 250$  millioner kr i lokal omsetting. Mesteparten av omsetningen går til lokalt næringsliv bygdesentrene, utenom festeavgifter faller lite på grunneierne. Hvis det er en million i omsetting bak hver arbeidsplass i næringslivet vil hyttene gi 250 hytte-forbruksrelaterte arbeidsplasser i Hedmark.

I tillegg kommer nybygging. I Norge bygges nå rundt 5 000 nye fritidsboliger årlig til gjennomsnittlige priser på mer enn 500 000 kr. Dersom den forholdsmessige nybyggingen i Hedmark er lik nybyggingen i resten av landet, vil det bli bygget  $((31\ 000 : 370\ 000) \times 5\ 000) = \text{ca. } 420$  nye hytter årlig. 420 hytter til en gjennomsnittskostnad på  $\frac{1}{2}$  million gir en omsetning på 210 millioner. Hvis det også her ligger 1 million kr i årlig omsetting per arbeidsplass gir hyttebygging 200 hyttebyggingsårsverk i Hedmark.

## **Vilt og jakt**

I Hedmark er særlig elg, rype og villrein viktig, men skogsfugl har kanskje også et økonomisk potensial. Vilt kan selges tre ganger, først kan man tjene på å vise fram vilt, man kan selge jaktopplevelsen og man kan selge kjøttet. For storviltjakt betaler man sjelden mer enn kjøttverdien, for småviltjakt betaler man vanligvis for opplevelsen. Men den største verdien er kanskje den ikke-økonomiske verdien ved å ha og kunne oppleve vilt i naturen, hvor inntjeningen ligger på oppholds- og eventuelle reiseutgifter.

### **Elgjakt**

Elgforvaltninga er i ferd med å gå fra å forvalte en tilfeldig forekomst til å forvalte en ressurs som det blir investert i. I 1960 lå det så mange jegerdøgn bak hver felte elg at elgjakta var for de spesielt interesserte. Elgbestanden i Hedmark har 6-dobla seg fram til i dag. Nå felles 6 – 7000 elger årlig av omtrent like mange jegere. Hver jeger jakter elg hver høst i 5 – 20 dager. Administreringen av kvotetildeling før jakta utføres mest som utvalgsarbeid, utover det som gjøres av viltansvarlige hos fylkesmannen og sekretærene i kommunenes viltutvalg. Verdien av kjøttet kan stipuleres til 60 - 70 millioner kr.

Utøvelsen av elgjakten skjer mest som egen rekreasjon. En mindre andel av jaktlagene tar med gjestejegere, mest skandinaver, mot betaling. Guiding av fremmede jegere forekommer foreløpig lite og da fortrinnsvis av ikke- skandinaver. Sesongen for mulig tilrettelagt elgjakt varer relativt kort tid, og sjelden utover 4 uker. Potensialet for økt guiding er usikkert, og interessen blant de tradisjonelle elgjegerne til å guide andre antas å være lav. Potensialet for nye arbeidsplasser som guider er trolig begrenset, og med nåværende jakttider bare i en kort periode om høsten. Med forlenget jakttid, er det mulig at elgjakt på ski om vinteren kan bli attraktivt.

Kjøttet fra rundt 6000 elg har havnet i fryseboksene til elgjegerne og deres bekjente, eller har blitt solgt som hele eller halve slakt direkte til kunden. Elgkjøttet er et stort gode som har skapt minimalt med arbeidsplasser. Det har en del år skjedd en viss slakterimessig nedskjæring av elgslakt for elgjegerne. Men det nyopprettete Østerdalen elgmottak på Åsta er et markert skritt videre mot økt verdiskaping ved videreforedling med tilhørende arbeidsplasser.

Tette elgbestander har medført beiteskader på ungfuru samt trafikkpåkjørslser samtidig som elgen har blitt noe mindre produktiv. For å holde vedvarende tette elgbestander kreves kunnskap, grunneiersamarbeid og investeringer i tiltak for elgen. Fôring er i dag det vanligste tiltaket. Vinteren 2002/2003 fôret grunneierne elg med rundt 2 500 tonn rundballer i Hedmark! Totalt representerer dette forbeholdet til ca. hver 5. vinterelg i Hedmark, lokalt opptil ca. hver 2. vinterelg!

## **Småviltjakt**

Forfatterne av denne rapporten er innflyttere til Hedmark. Vi oppfatter mulighetene for småviltjakt i Hedmark som eventyrlige. Vi møter en gammel jakttradisjon der jakt og bruk av jakthunder er vanlig og akseptert. Dette er spesielt i Norge og i Europa. Det er i hele fylket mulig å få kjøpt rimelig jakt med hund på skogsfugl og hare. Det er vanskeligere å skaffe seg god rypejakt. Rypeområdene i Midt-Hedmark ligger nær Oslo og områdene i nord er gode og nær Trondheim. Statsalmenninger, kommuner og en rekke private grunneierlag finner det likevel viktig å tilby rimelige jaktkort til folket. Mange gode terreng blir leid ut på åremål til høystbydende uten at det blir investert i husvære eller viltbestand. På én eiendom er det tilsatt småviltansvarlig som gjennomfører begrensning av rovviltbestandene. Tiltaket blir evaluert av Høgskolen i Hedmark. Flere bruker rypebestanden som grunnlag for profesjonell hundedressur. Men småviltet representerer relativt sett lav omsetning og få arbeidsplasser.

Å oppleve skogsfuglleik er en vakker våraktivitet. Skogsfugljakt er vanskelig, utfordrende og svært givende når den lykkes. I Mellom-Europa har de lange tradisjoner knyttet til skogsfugljakt, men fuglene er i dag stort sett fredet på grunn av meget lave bestander. Det er derfor et potensielt skogsfugljakt-marked i Europa. Utfordringen er at skogsfuglbestandene jevnt over er så tynne og varierende at eventuelle gjester mange år ikke vil få skutt noen fugl.

Guidet skogsfugljakt forekommer, men foreløpig i liten utstrekning. Sesongen er lengre enn for storviltjakt, men markedet er ennå lite. Betalingsvilligheten kan være høy, men det stiller store krav til jaktmuligheter, guiden, hunder og ikke minst overnatting og servering.

I midlere skogområder kan inntektene fra småviltjakt uten spesiell tilrettelegging være i størrelsesorden 10 prosent av verdien for elgkjøttet,



og administrasjonen kan dreie seg om noen få dagsverk per 100 000 da i året.

Man kan leie ut koier og annen overnatting til småviltjegere. Eksempelvis vil et sesongkort for småvilt i skogsterreng kan koste i størrelsesorden 500 - 1 000 kr, mens åremålleie av en koie av enkel standard nå kan koste 5000 – 10 000 kr per år.

Hedmark jeger og fiskerforbund, grunneiere og Høgskolen i Hedmark begynte i 1995 en taksering av rype- og skogsfuglbestander før jakt. Det blir nå taksert i rundt 50 områder og dette samarbeidet kan brukes for å kartlegge effekt av ulike produksjonsfremmende tiltak og som grunnlag for markedsføring. Takseringsopplegget kan være et nyttig redskap for årlige tilpasninger i avskyting, og for å få kunnskap om tiltak satt inn for å øke viltproduksjonen.

## **Reinsjakt**

Hedmark er i en unik situasjon i Europa ved å ha ekte villrein i reinområdene i Rondane og Sølenskletten. I Forolhogna og Rendalen dreier det seg om forvillet tamrein. Vill fjellrein kan i Europa bare jaktes i Norge. Da jaktmåten vanligvis er ukjent for utlendinger, vil guiding oftere være aktuell enn ved mange andre jaktformer. Men betydningen begrenses av kvoter, relativt kort jakttid (en drøy måned) og stor lokal etterspørsel og tradisjoner. Åpent fjellandskap gir muligheter for trofejakt, noe som særlig etterspørres og betales godt av mellomeuropeere. Her stiller de store bukke- gevirne i Forolhogna i en klasse for seg selv, i tillegg er ikke dyrene spesielt skyet. Guidet villreinjakt forekommer på flere eiendommer.

## **Andre jaktbare viltarter**

Det er også en viss omsetning av jakt på bever, duer, rådyr, hjort og ender. Rådyr i jakt- interessante forekomster finnes fortrinnsvis i lavlandets kulturlandskap. Tradisjonelt gjelder her jaktkortsalg til lokale jegere, med begrensede inntjeningsmuligheter og minimalt med arbeidsinnsats. Utleie av jaktretten er også vanlig. Økte inntekter fra tilrettelegging, overnatting og eventuelt guiding mot mer betalingsvillige jegere bør ha et potensiale, men utlendinger er vant til høyere rådyrtettheter enn vi har. Men gevirne i Skandinavia er større enn på kontinentet.

## **Store rovdyr**

Store rovdyr er et vanskelig tema der folks oppfatninger kan være sterke og motstridende. Her diskuterer vi effekter av store rovdyr på vilt og jakt. Gaupe kan redusere rådyrstammer i snørike vintre i marginale rådyrområder i Østerdalene. Noen har glede av å jakte på gaupe. Jerven har liten innvirkning på vår jakt på andre arter. Tettheten av jerv er lav og jakta er vanskelig. Bjørnen tar noen voksne elger om våren og kan ta mange kalver like etter fødselen. Med nåværende elgtettheter vil selv en økt bjørnebestand ha liten betydning. Det vil etter hvert bli nødvendig med bjørnejakt for å stabilisere bestanden og holde den redd for folk. Svenske jegere setter så stor pris på bjørnejakten at de aksepterer tapet av elg.

Ulver i faste revir påfører jaktrettshavere tapte inntekter. Innen et ulverevir kan det bli drept rundt 150 elger årlig, mest kalver. Tapt kjøttverdi kan være rundt 1,5 millioner kr. I tillegg kan det være vanskelig å selge jakt med løshund, den vanligvis mest attraktive og best betalte jaktformen som krever større terrenger og spesialtrente hunder.

Store rovdyr er enkelte steder i noen andre land en økonomisk ressurs. Da er noen villige til å betale for opplevelser som rovviltet gir. Dette kan være å besøke rovviltsenter, dra på ekskursjoner i rovviltområder, eller jakte på rovvilt. Skal man lykkes med å gjøre rovdyr til ressurs i Hedmark i dag, må trolig vi alle gjennom Staten betale lokale grunneiere noe mer enn deres totale tap. Videre må man trolig legge jaktrettighetene til grunneierne som for annet vilt dersom man skal utvikle attraktive jakttilbud.

## **Utmarksbeite**

Før innføring av handelsgjødsel i jordbruket fra rundt 1890 var utnyttelsen av både utmarksbeite og utmarksslåtter en forutsetning for husdyrholdet i hele landet. Handelsgjødsel, først guano fra Peru, etter hvert salpeter fra Norsk Hydro, ga så stor øking i produksjonen på innmark at vinterfôret kunne dyrkes på innmark i sin helhet, og gjødslete innmarksbeiter kunne brukes til husdyra. Dette førte til gradvis nedlegging av utmarksslåtter og setrer, først i lavereliggende strøk. Utmarksslåtter var de fleste stedene gått ut av bruk rundt 1945.

På Hedemarken startet nedleggingen av seterbruket allerede rundt 1860 fordi bedre kommunikasjoner ga mulighet for avsetting av konsummelk

til byene. Seterbruket i lavereliggende skogområder i Hedmark ble lagt ned i perioden ca. 1890 – 1940, i høyereliggende skog- og fjellområder skjedde en sterk reduksjon i perioden 1940 – 1960.

Foropptaket på utmark i Norge har sunket til omtrent 40 prosent av nivået i 1939. Reduksjonen har mest skjedd for storfe, hest og geiter, mens sau har holdt seg eller vist en svak øking. I de aller siste årene har økingen i ammekyr gitt en viss øking for storfe. Regionalt i Hedmark er bruken av utmarksbeite forskjellig. Det er mest sau på utmarksbeite i Ringsaker og i Nord- Østerdal fra Alvdal og nord- og vestover. Minst sau beiter i lavereliggende skogområder sør og øst i fylket. Dette avspeiles også i besetningsstørrelsene, med størst gjennomsnittsbetninger i Nord – Østerdal. Lammevektene er også høyere i nord.

Saueholdet utgjorde i 1996 seks til syv prosent av sysselsettingsårsverkene i Nord-Østerdalskommunene Alvdal og Folldal, mot 0,35 prosent i Solørkommunene Grue, Åsnes og Våler (St. meld. 35 1996-97). Mye av saueholdet er tilleggsnæring og dreier seg om besetninger mindre enn et årsverk, særlig utenfor de tyngste saueområdene.

Fôropptaket på utmarksbeite utgjør 30 – 50 prosent av sauenæringens fôrbehov på årsbasis, i Hedmark muligens nærmere den lavere verdien siden beitesesong på utmark er kort i våre utpregete innlandsområder.

Grimsrud m. fl. (2004) påpeker at jordbruket i Nord-Østerdalen er avhengig av kanaliseringpolitikk og skjerming: *Sårbarheten for endringer i jordbrukspolitikken synliggjøres ved at overføringene står for 92 prosent av skattbar lønns- og næringsinntekt i studieområdet jordbruk*. Framtidig beitebruk er dermed avhengig av forhandlingsresultater i EU og WHO.

Ut fra svensk rovviltpolitikk og etter den vedtatte norske rovviltmeldinga (St. melding nr. 15, 2003-2004) vil det være rovdyr i grenseområdene mot Sverige. Også dette vil gjøre beitebruken usikker. Med økende brakklegging av dyrket mark på perifere bruksenheter burde det utredes hva fôrproduksjon på slike områder kunne bety i områder med store tap på utmarksbeite. Det kan sannsynligvis være mulig å forvalte viltet slik at det vil nyttiggjøre seg utmarksbeitene.

## **Ferskvann**

### **Fiske**

Mens omtrent 8 prosent av Norges voksne befolkning jakter, fisker en tredjedel i ferskvann. Men det er bare drøyt 10 prosent som årlig fisker mange ganger. Mens jakt er for enkeltpersoner eller noen få personer sammen i en begynnende kjølig årstid, kan fiske være en aktivitet hvor hele familien kan være med, for eksempel som en del av sommerferien. Forbruket i tilknytning til fiske er i flere undersøkelser beregnet til 10-20 ganger fiskekortinntektene, noe som tradisjonelt har kommet handelsstand og overnattingsbedrifter ved attraktive fiskeområder til gode.

I Hedmark fiskes det stort sett i alle vann og vassdrag, men det er store forskjeller i attraktivitet for tilreisende fiskere. Ørret- og harrfiske i elver med gode bestander og forekomster av stor fisk er mest etterspurt. Fiske etter stor gjedde har økende etterspørsel, ikke minst fra sportsfiskere på kontinentet. Generelt er mulighetene for å skape inntekter basert på fritidsfisket lite utnyttet både i Hedmark og mye av landet for øvrig, unntatt laksefiske og delvis saltvannsfiske. Årsakene til begrenset kommersialisering er mange og komplekse. Det har delvis med kultur og tradisjoner å gjøre, organisatoriske forhold (satsingene ikke samordnet), mangel på kunnskap og mangel på personer som våger å satse.

Potensialet for økte inntekter fra rekreasjonsfiske er til stede, men er vanskelig å kvantifisere. Inntektsmulighetene ligger mer i tilbudene omkring fisket, enn i selve fisket. Men det vil i stor grad være fisketilbudet som tiltrekker besøkende fiskere. Det vil derfor være viktig å utvikle fisketilbudet slik at fiskerne oppfatter det som attraktivt, og gjerne bedre enn i andre regioner. For å tiltrekke seg fiskerfamilier i større grad, er det viktig å utvikle tilbudene til ikke-fiskerne i disse familiene. Dette må være opplevelsels- og aktivitetstilbud rettet mot aktuelle grupper. Mangel på alternative tilbud til familiemedlemmer som ikke fisker, kan være begrensende for etterspørselen fra familier.

### **Vannkraft**

Fossekraftens bevegelsesenergi har vært benyttet i mange århundrer til å drive kverner og oppgangssager. Fra rundt 1900 har hovedutnyttelsen vært til produksjon av elektrisk kraft ved mellomstore og større vassdrag, ofte

med tilhørende regulerte vannmagasiner som Storsjøen i Rendalen, Osensjøen og Savalen. Etter omkring 1980 stilnet utbyggingstakten i de større utbyggingene. Nå har høyere energipriser gitt økt opprusting av eksisterende anlegg og økt interessen for mindre utbygginger av små- og mikrokraftverk i mindre elver og bekker. Egnete vassdrag med nok vannføring og fallhøyde forekommer ujevnt fordelt, i hvert fall i et relativt flatt og tørt innlandsfylke som Hedmark. Men potensialet er der lokalt, men anleggene krever markerte økonomiske investeringer.

## **Vann**

Drikkevann til privat forbruk har tradisjonelt kommet fra kilder eller brønner, nå oftest fra vannverk med inntak i innsjøer og vann, vanligvis avgiftsbelagt uten beregnet inntjening fra kommuner.

Salg av drikkevann fra grunnvannskilder har lang tradisjon i Europa i form av mineralholdig kildevann med eller uten kullsyre, som *Farris* fra en kilde ved Larvik. Til manges overraskelse har salg av kildevann uten spesielt mineralinnhold (vanlig vann) blitt en betydelig salgsvare de siste 10 år, fra Hedmark er *Imsdal*-vannet mest kjent. Dette er et eksempel på hvor vanskelig det er å forutsi endringer.

Industrivann kommer delvis fra vannverk tilknyttet privat bruk, delvis som mer eller mindre rensset avløpsvann. Mange industriprosesser har et betydelig vannforbruk, men dette kompenseres trolig en del ved de siste årtienes reduksjon og endringer i typene av industribedrifter.

## **Utmarksbasert reiseliv**

Utmarksnæringer med utgangspunkt jakt, fiske og friluftsliv har vært et satsingsområde for ildsjeler både privat og i næringsorganisasjoner i hvert fall siden 1960- tallet. Minkende lønnsomhet i både jord- og skogbruk fra begynnelsen av 1990- tallet har økt antall utredninger og prosjekter både sentralt, regionalt og lokalt. Betegnelsen var i begynnelsen gjerne utmarksnæring men er i det siste er justert til utmarksbasert reiseliv. Dette skyldes at mange har funnet de mest markerte inntektene i overnatting/ utleie og bespisning i tilknytning til utmarksbaserte aktiviteter. Selve aktiviteten har utgjort en mindre del av omsetningen. De mest vellykkete synes å være i grenseland mot et "kurs- og konferanse" -marked like mye

som et "ferie og fritids"-marked. Et eksempel på dette er Mangen gård i Aurskog- Høland innen en times reisetid fra Oslo- regionen.

Hedmark ligger noe lenger unna befolkningskonsentrasjonene i Oslo-regionen, men både Sør- og Midt- Hedmark ligger innenfor 3- timers kjøretids-avstanden som er regnet som viktig for helge- utnyttelse av bl.a. fritidsboliger (ca. Koppang & Jordet). Mesteparten av Nord-Østerdal ligger delvis innenfor denne grensen fra Trondheimsområdet (Ca. Hanestad og Isteren). Og mye av Sør- Hedmark ligger innenfor 2 timers transport-avstand fra Oslo (ca. Elverum Ø og Svullrya Ø), og Kvikne ligger under 2 timer fra Trondheim.

Trysilfjellets alpinanlegg skaper totalt en årlig omsetning på 700 millioner, nesten like mye som det totale tømmeret fra Hedmarsksskogene.

Noe tankevekkende i denne sammenhengen er den noe sparsomme hytte- og turistbedrift- forekomsten i skogområdene både i Sør- Hedmark og videre innover mot Oslo.

Fjellhytter i større reiseavstand fra bosted vil mest bli benyttet ved noe lengre opphold som bl.a. påske og sommerferie. Sør- og midt-Hedmark burde ha et potensiale som områder for fritidsboliger også for helgebennyttelse, selv om de fleste ønsker hytte ved sjøen eller på fjellet. Det ligger mange sjøer og vassdrag i området hvor gjerne hyttefeltene lokaliseres.

Det er interesse for å kjøpe småbruk for fast eller fritidsbosetting, mye trolig utfra de livskvalitetene som slik bosetting gir mulighet for. Denne interessen bør kunne være et potensiale for mer eller mindre fast tilflytting til utmarkstilknyttede deler av distrikts- Norge. I en yrkes- eller aldersmessig overgangsfase kan slik bosetting i dag- eller helge- pendleravstand fra Oslo-/Trondheimsområdet være spesielt interessante. Nær-pensjonister som gradvis går over til å bruke hytta nesten som helårsbolig indikerer tilsvarende tendens.

Innbyggerne i distriktskommuner består av omkring halvparten innflyttere, som ofte har høyere utdanning enn gjennomsnittet ellers i kommunen. Disse bosetter seg der de finner relevante, ofte offentlige jobbtillbud, og velger utmarkspregete kommuner utfra sine ønsker om livskvalitet. Flyttheppigheten er imidlertid relativt høy. Klarte man øke

distriktsfortrinnene som ved bosteder med eksempelvis store tomter eller enklere mulighet for å få kjøpt skog- / utmarkseiendommer burde tilknytningen kunne øke.

Guiding på natur- og kultur omtales ofte med entusiasme og nevnes som et stort potensiale for utmarksbasert reiseliv. Dette kan ha mye for seg, men realisering og inntjening har i mange tilfeller stått tilbake for visjonene. Problemet synes delvis å være markedsblindhet: Man tenker på sine egne interesser og kunnskaper og ikke på interessene til potensielle kunder. Og hvem er kundene, og hvor interesserte er de? Hittil synes lokalbefolkning og regional- befolkning å ha liten interesse og betalingsvilje, mens utlendinger i større grad trenger en hjelpende hånd. Men det er et spørsmål om vi ser hva utlendingene søker.

Mye guiding vil dreie seg om kortvarige turer på en til få timer. Flere-dagsturer eksempelvis med hundespenn tilbys og kjøpes, men behovet er trolig langt mindre, selv om inntjeningen kanskje er betydelig bedre. Og har man blitt vist noe, kan det kanskje ta flere år før et gjenkjøp, hvis noen gang. Enkelte lokale guideopplegg er da også nedlagt pga. manglende etterspørsel vesentlig pga. at kundemarkedet vesentlig var regionalt.

For utmarksbasert turisme antas potensialet å være større for egenaktiviteter utfra egen- erfaring eller etter en noe instruksjon. Eksempel her er golf, flue- fiske, terrengsykling, og ski- gåing (langrenn) / truger (?) for utlendinger, kanskje særlig utenom oppgatte spor.

Slike aktiviteter og tilsvarende kan gi større tidsforbruk enn mange guideopplegg. Man kan holde på i eget tempo og utfra egen ferdighetsgrad, hovedpoenget er tross alt rekreasjon. En enkel tilvisning for økt opplevelse, eksempelvis av dyrespor i snø vinterstid vil kunne være attraktivt. Men storstilte sporings- guidinger antas mest å være for et begrenset marked, som selvfølgelig kan være en god kjerne for en overnattingsbedrift.

Mer utpreget kunnskapsguiding på naturfenomener og kulturhistorie kan være et interessant tilbud. Men bortsett fra lokaliteter med forutsigbar betydelig tilstrømming som ved enkelte nasjonalparksentre eller nasjonale attraksjoner som moskus på Dovrefjell synes kundegrunnet for lite til at slike guidete turer kan gå annet enn på bestilling fra spesielt interesserte grupper. Her savnes undersøkelser av hva forskjellige kundegrupper kunne

ha interesse av og betalingsvillighet for, og hva av dette som er mulig og ønskelig å vise frem.

## **Utmarka i Hedmark som grunnlag for næring og sysselsetting**

Utmarka i Hedmark kan brukes til å:

1. Produsere og høste salgbare produkter som tømmer, kjøtt og bioenergi.
2. Trekke til seg turister og hyttefolk som oppsøker verdiene i utmarka for rekreasjon.
3. Trekke til seg folk som tar med seg arbeidsplassene for bosetting i distriktet for å nyte utmarksverdiene.

Skogbruket i Hedmark kan få større betydning som energileverandør. Bruken av husdyrbeitet i utmark har minsket siste hundreåret og er i dag prisdrevet av internasjonale handelsavtaler. Vilt og fisk, særlig elg, kan sannsynligvis overta bruken av beiteressursene. Men produksjon og bruk av vilt og fisk vil trolig ikke gi mange arbeidsplasser. Mange av opplevelsene er sesongprega og det vil være avgjørende viktig å utvikle tilbud gjennom året for helårs arbeidsplasser og forrenting av overnatting. Utvikling av bedrifter med naturbasert reiseliv synes å være mer avhengig av de rette personene, gründerne, enn av offentlige tilskudd, veiledning og utdanningstilbud. Man blir ikke en god bilfører bare ved å lære trafikkreglene og motorvognforskriftene.

Utmarka vil kanskje kunne ha større betydning ved at mange mennesker setter pris på å bruke utmarka i rekreasjonssammenheng. Kulturen rundt bruk av utmark i Hedmark har dype røtter og er nasjonalt og internasjonalt spesielt. Lokale og regionale kvaliteter ved utmarka varierer betydelig i Hedmark. De fleste kommuner reklamerer med ”gode muligheter for jakt, fiske og friluftsliv”. Men er dette spesifisert nok? Alle utmarkskommuner i Norge tilbyr dette.

Vet grunneiere, kommuner og fylket hva ved utmarka i forskjellige deler av Hedmark som tiltrekker eller frastøter turister, friluftslivsutøvere og hyttefolk?



Regionale markedsundersøkelser burde utføres før man satser videre. Eksempelvis jakter minst 6 – 7000 personer elg og / eller rein i Hedmark hvorav noen fra andre fylker.

For å trekke folk til fast bosetting bør man kanskje vurdere å dele opp større eigendommer til småbruk og vedteiger. Kanskje noen vil ønske 5 eller 50 daa tomt? Kanskje man kan bruke utmarksressursen for å trekke til seg spesialkompetanse? Tidligere hadde man prestegårdsskoger. Kanskje man skulle begynne med doktorelgjaktterreng, eller doktorrypeterreng for å skaffe seg jaktinteresserte lege i bygda? Hvor mange av de andre i bygda vil gå i mot det? Vi tror man burde utlede hvordan utmarka skal kunne trekke til seg ny bosetting.

## **Hindringer for utmarksnæringer**

Utmarksnæringer bør samordnes over større areal. Skogeiere og jordbrukere har sterke samarbeidstradisjoner. Hindringer ligger mer på mangel på kunnskap om tiltak og til dels motstridende rammevilkår enn på samarbeidsvansker. Eksempel på dette er at vi ikke vet hvordan elgen reagerer fysiologisk på fôring og at jakttidene blir begrenset av DN og ikke av kommunenes behov. Vi mangler også noe kunnskap om hva brukere og potensielle brukere av utmarka ønsker. Det kunne vært nyttig å kartlegge vilkårene for å utvikle ulike utmarksnæringer i de forskjellige regionene i Hedmark.

Omsetningen fra rekreasjonsdelen av utmarksnæringene vil i større grad havne hos servicenæringer i kommunesentra enn hos den enkelte grunneier lokalt. Man bør se på hvordan grunneiere, grunneierlag, handelsstand, kommuner og fylke sammen kan utvikle utmarksnæring.

## Referanser

- Fremming, O. R. 2000. *Verdier av utmarksnæringer i Hedmark: Fra produksjons- til rekreasjonslandskap? – [Utmark@ostforsk/nr.1/2000](mailto:Utmark@ostforsk/nr.1/2000).*
- Grimsrud, G. M., S. E. Hagen, J. Kristoffersen, S. Størdal, H. Teigen og M. Ørbeck. 2004. *Østerdalene. Sluttrapport fra forskingsprosjektet "Bortafør Ånestadkrysset. En studie av regional utvikling i Indre Østlandet."* – Østlandsforskning rapport nr. 09/2004.
- Hagen, S. E. 2003. *Utmarksbaserte næringer: Utviklingsmodeller og lokal økonomi.* – Østlandsforskning Rapport nr. 4/2003.
- Statens nærings- og distriktsutviklingsfond. 2002. *Strategisk plan. Næringsutvikling i utmark.*
- Stortingsmelding nr. 35 (1996 - 97): Om rovviltforvaltning.*
- Stortingsmelding nr. 15 (2003 - 2004): Rovvilt i norsk natur.*